

M □ V E L □ D É S

„NÉKEM AZ EMBERISÉG S PEST S BUDA TÁJA HAZÁM”*

Kazinczy Ferenc

Talán Fried István volt az egyetlen az elmúlt évtizedek Kazinczy-recepciójában, aki — említve és mindig elismerve ugyan az időközben született feldolgozásokat — többször is felhívta a figyelmet az egymást követő generációk mulasztására és felelősségére Kazinczy Ferenc életművét illetően. A kéziratban maradt változatokkal együtt *teljes*, a jelenkor kívánalmainak és lehetőségeinek megfelelő szövegkiadások régi hiányát nem is említve, főként az egyes művek átfogó, az életpálya egészére, valamint a külföldi hatásokra, illetve a Kazinczy által adott válaszokra együttesen tekintő elemző és monografikus összegzések elmaradását kifogásolta: hiszen ha maguk a korrekt, az életmű sajátosságait vizsgáló, a kutatókat segítő szövegkiadások sem készülnek el, lehet-e várni

* Sorozatunkban 19—20. századi magyar utazók élményeivel ismertetjük meg a tisztelt olvasót. Válogatásunk főként azokra a személyekre esett a gazdag hazai irodalomból, akik nem hivatásuk gyakorlása, küldetésük beteljesítése közben, fő céljukat tekintve mintegy mellékesen örökítették meg mindazt, amivel útjuk során szembekerültek, hanem érdeklődésük és kíváncsiságuk kielégítésére kezdeményeztek ismeretséget távoli tájakkal, s itthoni tanulmányok után, a helyszínen is személyesen kívántak vonzalmuk tárgyával. Számukra a más, távoli helyek egyben korábbi tudásuk elmélyítését, egyéniségük tökéletesedését is jelentették. A három tudós — Herman Ottó, Barátosi Balog Benedek és Felvinczi Takács Zoltán — esetében ez nyilvánvaló, de a két szerzetes — Kiss István és Koch István — is személyes érdeklődését követve döntött az ígéhirdetés, illetve a missziós tevékenység mellett, s ennek következtében járták meg a Közel- és Távols-Keletet; az irodalomszervező Kazinczy Ferenc pedig részese és egyben alakítója is volt nemzetünk első modernizálódásának. Kiválasztásukban segített az a körülmény, hogy élménybeszámolóik túllépnek a hagyományos útinapló műfaján, s megtartva bár a szükséges tényyszerűséget, fogékony szépirodalmi alkotássá is válnak. Egymásutániságuk egyben a magyarság számára fokozatosan megnyíló nagyvilágra is utal, amelynek kezdeti ismeretlenségére az elzárkózás és a gögös/sértett nemzeti öntudat helyett csupán a személyes érdeklődés, a megismerő elkötelezettség adható egyetlen helyes válaszként. Ezt példázza minden soruk, s ez segítette őket meggyőződéssé erősödve az idegen és saját nemzeti azonosság együttes átélésében. Az utókor tartozása, miként gazdálkodik evvel az örökséggel.

egyáltalán bármiféle, az életmű egészére vonatkozó számvetést, összegzési kísérletet? Bár a debreceni kezdeményezés okot adhat némi reményre...

Mindez persze nem jelenti azt, hogy Kazinczynak ne lennének érte, bár szakirodalmi szempontok szerint laikus olvasói. Említsünk meg azonnal két hölgyet: Nemes Nagy Ágneszt és Szabó Magdát, akik maguk is szépírók voltak, nem is akármilyenek. Ismerték ők természetesen a széphalmi mestert korábban is, mint minden literátus ember, mégis egy-egy művének véletlen olvasása közben, után jött el számukra az igazi megismerés. Ráismertek ugyanis az utókor által eltakart személységre, felismerték a gyakorolt didaxis varázsát. S ennek hatására mindketten felfedeztek valamint önmagukban is, amiről korábban nem volt tudomásuk. Ebben a rátalálásban kapcsolódik össze a rég holt a közelmúlt olvasóival (úgy szintén a mindőjüket tanulmányozó kései utóddal), hogy egymásnak kezét nyújtva mutassák életút és életmű korszakokon átnyúló elevenségét, átélhetőségét és továbbadhatóságát.

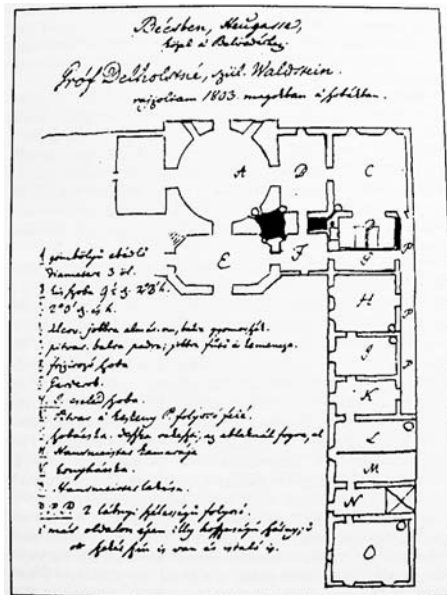
*

Az 1759. október 27-én született Kazinczy Ferenc mai fogalmaink szerint nem túl tág földrajzi határok között töltötte életét. Igaz, az Osztrák—Magyar Császárságon belül egy állam részét alkotta még a történelmi Magyarország. Szülőhelye környékéről azonban haláláig nem tudott elszakadni, rendre kudarcot vallottak a lassan az ország fővárosává váló Pest-Budán állandó lakóhelyet szerezni kívánó tervei. A szép mesterségek földjét, Itáliát sohasem látta, sem Frankhont, sem a mélyföldeket, sem a brit királyságot. De a német nyelvterülettel is csupán a császárság határain belül találkozott, fogsága éveiben. Bécsben természetesen sokszor megfordult, ez a város azonban a közös állam fővárosaként, s az évszázados együttes történelem miatt is, némi hazai jelleggel bírt az itt lakó vagy ide látogató magyarok számára, legalább a századfordulóig; majd csak az 1800-as évek kezdetétől indul meg bizonyos visszavándorlás Pest-Budára, amely József nádor pártoló tevékenysége következtében egyre szebb és lakhatóbb hellyé vált. A környezet tehát, amelyre utazásai kiterjedtek, Bihar, Zemplén vármegyék és egy-egy kitüntetett hely köré szerveződtek, többnyire önként, egy alkalommal azonban kényszerből. Hiszen részben utazásként élte meg fogságát is, későbbi emlékezésében vegyítve a környezetre és az emberekre vonatkozó megfigyeléseit. Választott céljai között többször szerepelt Bécs, a

magyar főváros, a közeli Felvidék és Erdély. Soha nem jutott azonban az Alföldön a Pest-Budára vezető útnál délebbre, s a Dunántúlból is a Balaton vált számára a legtávolibb tájjá, sem Tolnát, Somogyot, Baranyát, Zalát, sem a még délibb területeket nem járta sohasem. Roppant terjedelmű kéziratos hagyatékában és nyomtatott művei sorában így is számtalan oldal örökíti meg úti élményeit. Vannak kimondottan ily céllal készült, már megírásuk után kiadáskész írásai, vázlatos feljegyzései, amelyek forrásul szolgáltak a későbbi kidolgozásnak, s levelezése, amely egyszerre volt számára a kapcsolattartás eszköze, a napi sajtót pótló híradás, illetve az írói hivatás alátámasztója, ugyancsak bőven tartalmazza ezen élményeket. E három, egymástól főleg tartalmilag elválasztható forrásanyag részben átfedi, részben magyarázza, részben kiegészíti egymást, a publicitást illetően más és más elkészültségi fázisban, ám szerző és utókor számára egyaránt fontos állapotban.

Tízennyolc éves volt, amikor egyik idősebb rokona hűsvét előtt (március végén) Bécsbe utazván, magával vitte őt is. Pesten is ekkor járt először. Élete során ezt követően mindkét városban hosszabb-rövidebb ideig sokszor megfordult még. De már ez alkalommal megmutatkozott az olvasás és a képzőművészetek iránti szenvedélyes érdeklődése, mindkét készítés egész életében elkísérte. Weingandnál, az akkor még egyetlen pesti könyvkereskedőnél Gessner *Der Tod Abels* című munkáját kereste, amit később le is fordított. Akkor azonban ezt nem találta, ellenben meglátta Wieland egyik művét; a szerzőt nem ismerte ugyan, ám a kötet illusztrációi nyomban felkeltették a figyelmét. Azonnal megvette hát, s az út további részében azt olvasta; eleinte nem értve, de addig betűzve, míg végre fel nem fogta, ahogyan *Pályám emlékezete* című munkájában visszaidézte. Bécsben készültek a Belvedere meglátogatására is, ezért idősebb társai felkészítették arra, mit fog majd látni. Ő azonban a hallottakat figyelmen kívül hagyva, újra és újra, megbabonázva egy Van Dyck-portré előtt állt meg. Amikor negyven évvel később, 1816-ban hozzászólt emlékezési megírásához, ezt a jelenetet is kommentálta: részben kijelentve, nehogy önhittséggel vádolhassa bárki, hogy akkor, amikor az a kép olyan hatást gyakorolt rá, még semmit sem tudott annak festőjéről és egyéb munkáiról, részben önmagát korigálva, mivel egykor a németalföldi piktúrát előbbre helyezte az olasz iskola mestereinek alkotásainál. Egy ízlésforma — tegyük hozzá: egy ízlésváltozás — önéletrajza, jegyzi meg találóan Fried István, aposztrofálva Halász Gábornak Babits Mihályra szabott kifejezését, s valóban: mindkettőjük személyisége igen intenzíven nyilvánul meg munkáik-

ban, anélkül azonban, hogy nehézkes ballasztot vagy felületes szóbőséget eredményezne. Kazinczy jó megfigyelőként, érdeklődő utazóként és élvezetes stilsztaként érzékeltette ezeket a rá benyomást gyakorló



Gróf Delhortsné birtoka a Belvederén

alkotásokat. Kimentek aztán Schönbrunnba is — ő Szépkútnak nevezi —, ahol a kert jobban tetszett neki, mint a szobák és azok díszítése. A kalandok folytatásaként az állatkertben ijedten rántották félre kezét az elefánt ormánya elől — nagy újdonság ez az emlős egy magyar számára a 17. század utolsó harmadában —, ő azonban inkább a többiek riadozásán derült. S feledhetetlen az a pillanatfelvétel, amit a hatvan esztendős Mária Teréziáról, látva őt az udvari kápolnában, megörökített: „Testes és szálas asszony; öltözete hamuszín”.

*

Milyen tárgyak keltették fel már fiatalon is leginkább az érdeklődését? Mindenekfelett a könyvek, és lelőhelyeik, a könyvtárak, könyvkereskedések. Vételükkel ő is úgy volt, mint bármely korai és jelenkori magyar értelmiségi: gyűjtötte, majd használta őket, s ha megszorult, fájó szív-

vel egy részüket eladta. Így található most ezekből jelentős számú Sárospatakon, vagy Jankovich Miklós gyűjteménye útján az Országos Széchényi Könyvtár állományában. Kazinczy könyvtára különben élő kollekción volt, egyszerre gyarapodott és szűkül, vétel és ajándékozás egyaránt növelte és csökkentette könyvei számát. 1782-ben Pesten Klopstock *Messiasát* kereste, emlékezéséből kiderül, a könyv szeretete egyben a kapcsolattartás eszköze is volt számára. Ezt mutatja az idősebb Ráday Gedeon könyvtárába vezető látogatása, ahol a tulajdonos bemutatta neki bibliotékáját, s egy-egy könyv olvasása közben beszélgettek mindenféle, mindkettőjüket foglalkoztató dolgokról. Ez az érdeklődés érhető tetten a pannonthalmi bibliotéka leírásában is, s ezért sajnálkozott azon, hogy a marosvásárhelyi Teleki-téka megtekintésére csak fél napja jutott. A betűvel azonos jelentőséggel bírt előtte a kép is, s e tényt akár még aktualizálni is lehetne. Az illusztráció számára egymás melletti jelentéssel bírt a képzőművészetek és a jellemrajz terén, az élő és az élettelen megfigyelése, mérlegelése és megítélése során. Így közeledett már fiatalon például a császárváros épületeihez, galériáihoz. 1786-os látogatásakor is több alkalommal nézte meg a Belvedere képeit, vezető nélkül, mert kíváncsi volt arra, hogy minden előzetes tudás nélkül milyen hatást gyakorolnak rá azok, s csak ezt követően választott vezetőt, hogy ellenőrizhesse érzései helyességét. E módszert másoknak is ajánlotta, s öntudatosan jegyezte meg: „Vezetőm olykor tölem hallá, amit nekem kellett volna tőle.” Ugyanevvel az *illusztratív* érdeklődéssel figyelte környezetének tagjait is, s hagyta az utókorra többek között Kalmár György személyiségét is sejtető megjelenésének leírását — 1782-ben találkozott vele Bécsben —, vagy Angelo Soliman nevű szerezcsen (néger? fekete?) barátja sorsát. Utóbbi Afrikából gyermekkorában Portugáliába került, nyilván nem önszántából. Ott vette meg bécsi tulajdonosa, aki arra volt kíváncsi, hogy a kultúra gyakorol-e rá olyan hatást, mint egy európaira. A szerezcsen beilleszkedett a korabeli Bécs társadalmába, lánya született, s élete a maga kultúrák közötti helyzetében Bécsre szocializálódott. Antropológiai különbségét Kazinczy is megemlítette, ahogy megörökítette azt is, hogy halála után, a felvilágosodás szabadságra törő tudásvágyának kifordításaként „levonták bőrét, kitömtek s felültették a Múzeumban álló elefántra, s nyomtatott levélben adták tudtára Bécsnek, hogy Angelonak a bőre az, melyet a kitömött elefánton láthatnak”.

*

Levelei mellett vannak kimondott útinaplói is, amelyek beszámolnak, megörökítenek, felvillantanak és regisztrálnak. Tanulságosak ebből a szempontból 1789-es kassai, egri és füredi útjáról, valamint az 1792-ben a királykoronázás alkalmából Budára vivő kirándulásáról írt beszámolóit. Ahogy a könyv kapcsolattartást, az utazás mindig valamilyen találkozást jelentett számára: egy másik ember kiválóságával, esetleg gyarlóságával, egy távoli(bb) táj szellemével. Kassai és balatonfüredi beszámolója értékes forrása a történeti földrajz művelőinek, a két vidék általános képének és apró jellegzetességeinek megfigyelésével egyaránt. Megütötte a szemét Kassa szegényes külvárosa, és az a körülmény, hogy az utazó a város felé tartva először a temetővel és az akasztófalával találkozik. Kifogásolta a felvidéki város vendégfogadójának ellátását, piacán sétálva viszont érdeklődéssel figyelte a német és tót nemzetiségű polgárokat. A Balaton látványa, a köd, az időjárás tünetei mind valami hasonlítást váltottak ki belőle, általa látott és nem látott, csak elképzelt tájakét. De ezt úgy kell érteni, hogy a nem látottat, például a zürichit, vagy Berlin városát sem képzelte teljesen szabadon, hanem német szerzők írásai alapján; a fizikai közelség hiánya egyáltalán nem gátolta meg az analógiák felállításában, hiszen a közvetített élmény segítette a világ megismerésében, bátran és elfogultságoktól mentesen mert támaszkodni arra. S hányan követték még, névtelenül bár, a kor kényszerei miatt a távoli utazás lehetőségétől megfosztva ezt a példát!

Kazinczy igen változatos embereket és szituációkat örökített meg említett írásaiban, amelyek mellé sokszor odafestette saját magát is. A kassai gyaloglás veszedelmei burkolt, a hóhér-legénynek nevezett kutyapécér ténykedése nyílt bírálat volt a kassai tanácsnak címezve. Iszonyodása a négy lábúak ölésének látványától, s e tevékenység jogának kétségbevonása az élet tiszteletének nevében irányított világképet mutatnak, amelynek erkölcsi és esztétikai összetevői egyenlő fontossággal bírtak számára. A másik ember iránti magatartása előjogoktól mentes, csak az egyéni tulajdonságokra figyelő viselkedés volt; óvatos, ám a hasonló felfogásával baráti, választékos, de a nála felkészületlenebbel is szót értő. Ezt tanúsítja a kassai fogadóban töltött este és a füredi hajóslegényekkel esett kalandja. Kazinczy, aki tartózkodóan költötte el a fogadó által adott szerény vacsorát, az egyik vendég tréfájára felengedett, barátságot kötött vele, majd kávéházba indultak. Ott már kalmárlegények és írnokok verték a blattot, ők pedig mellettük éjfélig beszélgetve biliárddal ütötték el az időt. Kis ügy, de igen jellemző. Ok-

tóber végi balatonfüredi kirándulásának célja Pálóczi Horváth Ádám meglátogatása volt, aki akkor Tihanyban tartózkodott. Kazinczyt üzte a nyugtalanság látására, de a füredi révhez későn ért, a hajósok már átmentek a másik partra, s ő nehezen, ám végül mégis belenyugodott abba, hogy az éjszakát kényelmetlen helyen, fekvés nélkül, átázott ruhában fogja tölteni. Amikor azonban hirtelen mégiscsak visszajöttek a csónakosok, a sorsnak magát már-már megadó utazó, hajtva a találkozás vágyától, leitatta őket, hogy vigyék át még éjjel, egyben megígérte nekik a bor másnapi ismételését is. A részeg legények a csónakot farral lökték a tó vizébe, „danoltak, hátradültek”, ahogy megörökítette kalandjukat, s szolgálja félelmét, de szerencsésen mégis sérelem nélkül értek át a másik partra.

Tudósításai a hasonló események mellett szinte tobzódnak az érdekesnél érdekesebb személyiségek megörökítésében is. Mint a természeti jelenségeket figyeli az elé kerülőket: elfogulatlanul és kritikusan. Az ő szavaival láthatjuk ma a breviáriumával fel s alá sétáló Baróti Szabó Dávidot, s társalgásukból — és a kommentárokból — érthetjük meg a prozódiai harcban alulmaradt szerző keserűségét. Kazinczy tárgyilagos és áttételes közvetítő, véleményét partnere külső tulajdonságainak megörökítésével is alátámasztotta. Ez a testi-lelki jellemzők alapján felépített személyiségkép a legnagyobb nyeresége a Szaicz Leóval esett egri találkozásának is. A szervita szerzetes a felvilágosodás, a protestánsok kombattáns ellenfelei közé tartozott, s maga Kazinczy is előzetes ítélettel közeledett hozzá. Ezt, miközben írásba foglalta tapasztalatait, készséggel visszavonta, elismerve feltevési hibáját, de — vérbeli íróként — olyan jellemzést adott róla, s olyan szövegkörnyezetbe helyezte el, amely a visszavonást is visszavonja, immár a személyes találkozás érzelmi telítettségével írván felül mindkettőt. Károsnak és haszontalannak ítélte gondolkodásától mégsem vette volna el a szólhatás engedélyét, inkább egy-egy ironikus megjegyzéssel mondta el, mit gondol róla. Érdekes találkozás hatásos megörökítése e jelenet.

*

1792-ben részt vett Budán I. Ferenc király koronázásán, ahová saját bevallása szerint csak azért ment el, mert a koronát látni akarta. Szerencséje volt, rövid idő alatt többször is a közelébe került, s részletes leírást adott róla, ami jó megfigyelőkészségét bizonyítja. A történeteket is leírta néhányszor, feljegyezve például a rozsdás kardot, amivel az új-

donsült király tévedésből rossz vállon érintve ütötte lovaggá a kiszemelteket. S baljós kimenetellel biztató kalandját is: még a koronázás előtt egy ebéden összeszólalkozott a bécsi titkosrendőrség igazgatójával — ezt persze Kazinczy akkor nem tudta —, aki a II. József intézkedései miatt háborgó magyar érzések ellensége volt. A széphalmi mester ugyan rokonszenvezett a jozefinista eszmékkel, de a magyar asztalnál, magyar környezetben elhangzó sértő szavakat visszautasította imígyen: „Az ő vadságát azzal adám vissza, hogy midőn nem tudom már, mely éretlen szót ejte, gonosz tisztelettel fejtegetém neki, mely elméletlenséggel szóllott. Az öreg szálas, száraz német elnyelte a mézes falatot.” Amikor pedig nem sokkal e szóváltás után egy másik, de magyar titkosrendőr figyelmeztette, hogy vigyázzon, mert figyelni fogják, büszkén, önérzetesen és gyanútlanul azt válaszolta, régóta tudja, hogy szem előtt van. Nemzete tagjairól alkotott véleményének elfogulatlanságát mutatja ugyanakkor számtalan apró észrevétele az eseményen részt vevőkről, többek között annak feljegyzése, hogy bár ő is a koronázási díszbéd étkeinek felszolgálói közé lett kijelölve, ezt a tisztséget átengedte azoknak, „akik rajta inkább kaptak”.

Utazásairól szóló különböző írásait át- meg átszövi kert- és természetszeretetének számtalan megnyilvánulása. Fiatal korában Magyarországon még a francia kertművészeti példák hatottak, a szabályozott keretek közé szorító, élőt és élettelen egyaránt afféle kiállítási tárgyként tekintő szemlélet. Kazinczy ideálja azonban az angolkert volt, amely sokkal jobban figyelembe veszi a növények biológiai sajátosságait, s az embert részesévé avatja a természetnek, nem csupán szemlélőjévé, tájképi megformálásra törekedve növényi és tárgyi objektumok egymás mellé komponálása helyett. Korán megmutatkozott az élő növénygyűjtemények iránti érdeklődése; utazásai során, ha lehetősége volt rá, ahogy a képek megnézését, úgy a kertek látogatását sem szasztotta el. Galavics Géza megállapítása szerint azonban a kertművészet mint a szabadság egyik jelképe fogsága alatt vált igen fontossá számára, nyilván szemléletének voltaire-i hatástól sem mentes módosulása következtében: „*mais il faut cultiver notre jardin*” ('de művelnünk kell kertünket' — *Candide*). Amikor az ítélet kihirdetése után Spielbergbe szállították, elérte, hogy útközben megnézhesse az oroszvári angolkeretet, később pedig Munkácsra vitele közben Neuhausban, ahol egy molnárnál szálltak meg, „Egy kert ajtaját megsejtém, s nyitva. Bemenénk. Hol a tartomány nagyobb részét kőszirtes hegyek foglalják el, nem lehet kertnek sok földet szánni; ez kicsiny volt, de tömve külföldi fákkal,

termésekkel. A liliodendron tulipiferas vastag, mint a derekam. Egy kerti házban kőműves hierogrypheket láték meg, s megszólítottam a kertészt, el nem hallgatván, s büszkeségből, hogy én magyar vagyok. Uram, nekem gyanúm támadt, hogy itt lózsikat tartottak a kőművesek. Látván, hogy a dolog nem idegen nekem, elbeszélé, hogy gróf Lodron sveciai követünk, e kertet kőművesi összegyűléseknek alkotta, és hogy itt Coloredo érsek a nagymester.” Ebből a részletből az is kiviláglik, hogy a természetszeretet összekapcsolódott, kölcsönös ok-okozati viszonyba került nála a szabadkőműves eszmékkel is, ami nem von le semmit Kazinczy rajongásából, sőt több szempontból magyarázza azt. Szabadulása után egyébként széphalmi kúriája köré is tájkeretet varázsolt, s 1806-os hotkóci látogatása nyomán, amelynek célja kimondottan Csáky Emánnuel kertjének megtekintése volt — amivel Iphigenia nevű lányának hirtelen halála miatti bánatára is vigasztalást kívánt keresni —, ő írta az első magyar nyelvű kertművészeti tanulmányt a Hazai Tudósításokba. Ez az érdeklődés vezette 1807-ben a debreceni fűvészkertbe, amit akkor még csak terveztek ugyan, de ő elrendezését már gondolatban meg is alkotta, egy platánt helyezve középebe. A természet iránti szenvedélye volt okozója annak, hogy egy évvel később Galgócra látogatva, gróf Erdődy József kertjében sétálva telerakta különböző magokkal zsebeit, majd az írásbeli vallomás segítségével a bocsánatos eltulajdonítás vétkét a tudatos rajongás éreztetésével enyhítette. És ez a sokeredetű természetszeretet találkozott benne a továbbélő tisztelettel. 1828-ban, pesti tartózkodása alatt kilátogatott Pécelre is, ahová fiatalkorának oly kedves emlékei fűzték, s amelynek temetőjében



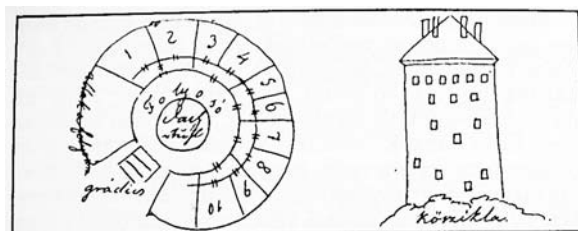
A péceli Ráday-kastély

három, általa ismert Ráday aludta örök álmát. Emlékezve azokra az évekre és azokra a személyekre, a kastély tulajdonosától engedélyt kérve és kapva, a kápolna déli oldala mellé egy akácot ültetett. Az ekkor

már idős író evvel a cselekedettel kívánt hitet tenni hűségéről, egyben valami nyomot is hagyni maga után. Ismerve a botanikát, a kertművelés gyakorlatát, választhatott volna előkelőbb és díszesebb fát is, de nem: ő az Alföld igénytelen, mindenhol megélő, nagy hasznot hozó növényét választotta, amely nem uralkodik el azok fölött, akiknek az emlékére nő. Megható, áttételes üzenet arról, hogyan látta a pálya végén önmagát.

*

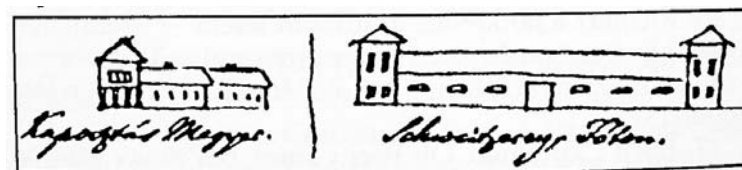
Fogságom naplója című írása vegyíti az úti diáriumok rövid napi feljegyzéseit a későbbi emlékezések részletes eseményleírásával. A megörökített helyzetben elődei voltak azok, akiket a török hurcolt isztambuli fogságba; Kufstein bástyája és a Héttorony nem is esnek olyan messze egymástól. Mégis micsoda különbség a kimért sorsot elviselő öntudat-



Rajzok a kufsteini börtönről

ban: Kazinczy fogságát saját felfogása szerint nem isteni harag vagy ellenséges bosszú idézte elő, meggyőződése szabadságáért szenvedte el azt, ennek következtében számára a börtönökbe vezető út is — a fizikai kényszereket leszámítva — ismereteket és élményeket hozó újdonságokkal szolgált, sőt a mozgásbeli korlátozások elviselését részben éppen e felfogása tette elviselhetővé: művészeti, néprajzi, természeti érdeklődésének kielégítése, a körülötte levő emberek, városok, épületek megfigyelése. Az elbeszélői tónus szemléletességét említette Nemes Nagy Agnes is, amelynek hatásos eszközei az önreflexió, az ironia és az életében már egymástól távol került évek jelenségeinek egymásra vonatkoztatása. Ezek a modern irodalomtudomány által is fontosnak tartott poétikai jellemzők Kazinczy ilyen tárgyú írásainak állandó jelenségei; ennek leszögezése természetesen minden aktualizálás nélküli ténymegállapítás csupán. Ez a szembesítés figyelhető meg abban a beszámoló-

ban is, amely 1828-as, hat Pesten töltött napjának eseményeit tartalmazza. Tizenhárom esztendeje nem volt már a fővárosban, s most azért utazott oda, mert a Pesti Tudós Társaság alakuló ülésére volt hivatalos. „Nem győzöm csudálni, mint terjede el azóta a mesterség szeretete, és hogy midőn akkor még itt semmi képkereskedés nem vala, most talán sok is van. Ezeknél sokat láttam, ezektől sokat vásároltam, s így ismerem a litográfiai jobb, középszerű és éppen rossz munkákat.” Az általa rögzített események, közös programok és ebédek, költők, írók, kritikusok, képzőművészek és mások portréi fontos ismeretekkel szolgálnak az első pest-budai reformnemzedék törekvéseinek megértéséhez. Ekkor találkozott először többek között a két Kisfaludyval, Guzmics Izidorral, Bajza Józseffel és Ferenczy Istvánnal. Utóbbit igen nagyra tartotta, *Pásztorlányka* című szobrát egyszerre nézte a műértő, az idős író és a női szépségnek hódoló férfi szemével. Csak azért utazott ki Főtra, hogy megtekintse ott azt a síremléket, amelyet a szobrász készített gróf Károlyi István első feleségének, a fiatalon meghalt Dillon GeorGINának emlékére. (Mellesleg malíciózusan jegyezte meg az itt celebrált miséről: „Vice esperes, Mericzai úr egy prédikációt tarta, szellem, lény, sze-



Gazdasági épület, valamint uradalmi kastély
Károlyi István káposztásmezyeri és fóti birtokán

rény és több ily szókból szöve. Elképzelém mit mondott volna arra Debrecen.”) Ekkor számolt be neki (joggal) ábrándos történésznek tartott Horvát István az egyiptomi hieroglifák megfejtéséről és a rosette-i kőről, ami három évtizeddel Bonaparte Napóleon egyiptomi kalandja és néhány évvel Champollion első sikeres megfejtési kísérletei után Európa más államaiban is a művelt értelmiség beszédtemája volt. Meglátogatta a gellérthegy csillagvizsgálót, és érdeklődéssel szemlélte a régi Nemzeti Múzeum épületében kiállított múmiát, „melyet megfosztának lepleitől és amely ott egészen meztelenül üveg alatt fekszik a hátán, nagy sőt religiozus tisztelettel láttam. Hány ezer eszt[endő]. oltá fekszik már, és még megvan. Teste fekete kenőccsel van bemázolva. Kevés haja s két szál szakállá még látszik. Szemérmére egy kis darab ruha van

vetve, mint egy játsszó kártya; az avatatlanok szeme kémélése végett. Megmértem hosszát: éppen egy pesti öl, azaz hat láb. Dávid és Nagy Sándor eszerint oly rövid növésű lehet mint Napóleon, és — én, ki felől generális Fiorella azt mondá, hogy oly kicsiny mint én, de valasabb.”

*

A szélesebb körben ismert valódi útleírások, mint például a *Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra* című, vagy az *Erdélyi levelek* az előbbiekhöz képest programosak, mivel a haza megismerésének irodalmába kapcsolódnak, ugyanakkor szókimondóbban őszinték, hiszen például a fiatalabb pályatársakat (Bajza, Vörösmarty) illető epés megjegyzéseket saját írói felfogását, ízlését, esztétikai nézeteit összegző mondatok kísérik, mintegy kontrasztként. Persze meg kell jegyezni, hogy a több változatban fennmaradt írások a bírálatok erősségében különböznek egymástól, s szerzőjük inkább türelméről és békülékenységről tett tanúságot időszövegként, mint a neki tulajdonított vezérkedésről. Kazinczy, aki valóban festőnek tartotta magát — nem szűkítve e szó értelmét csupán a képzőművészetekre —, említett útinaplóiban ténylegesen a nyelvvel illusztrál, miközben a szépirodalom mellett a modern sajtó számára is példát mutat. Nyílt elbeszélői modorával azonnal beavatja az olvasót, sőt az események részesévé teszi, érdekesítő leírásokkal, új és új fordulatok, személyek, körülmények elővezetésével folyamatosan ébren tartja érdeklődését anélkül, hogy olyan ítélet meghozatalát kívánná tőle, amely sem neki, az írónak, sem közönségének nem lenne az ínyére. Mi a titka e magatartásnak? Az öntudatos közvetlenség. Az az egyeneség, amely az érzés és értés jegyében szólal meg, de tudja azt is: „nékem hallgatásom is kiált”.

Buda Attila